

AZƏRBAYCANIN MÜƏLLİF- HÜQUQ QANUNVERİCİLİYİNDƏ ŞƏRİKLİ MÜƏLLİFLİK

Son illər əqli mülkiyyət sahəsi ilə bağlı bir sıra qanunvericilik aktlarının, o cümlədən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun qəbul edilməsi Azərbaycan dövlətində bu sahəyə verilən böyük diqqətin əyani təzahürüdür.

Müəllif-hüquq qanunvericiliyində ən aktual məsələlərdən biri şərikli əsərlərə müəlliflik hüququ problemidir. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun 9-cu maddəsi şərikli müəllifliyə həsr olunmuşdur. Praktikada şərikli müəllifliyin iki formasına rast gəlmək mümkündür: bölünə bilən və bölünməz şərikli müəlliflik.

Birinci halda şərik müəlliflərdən hər biri əsərin ona məxsus müstəqil əhəmiyyətli hissəsini ayrıca göstərə bilər. Məsələn, mahnının musiqisini bəstəkar, sözlərini isə şair yazır. Əgər aralarındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər iki müəllifin özünə məxsus müstəqil əhəmiyyətli hissədən istəyinə uyğun qaydada istifadə etmək hüququ vardır.

İkinci halda-bölünməz şərikli müəlliflikdə əsər müstəqil əhəmiyyətli hissələrə bölünə bilmədiyi üçün onun şərik müəlliflərinin özlərinə məxsus hissədən ayrılıqda istifadə etməsi mümkün deyildir.

Qanunda qeyd olunur ki, “Şərik müəlliflər arasındakı münasibətlər onların razılığı ilə müəyyən edilir”. Yəni onların arasındakı münasibətlər müvafiq müqavilə ilə tənzimlənmişdir. Bu cür müqavilənin yazılı şəkildə bağlanması şərikli müəlliflərin münasibətlərini tənzimləmək baxımından çox vacibdir. Qanunda birbaşa deyilməsə də, belə hesab olunur ki, aralarında müqavilə olmadığı halda, əsərdən istifadəyə görə qonorar hər bir müəllifin müstəqil əhəmiyyətli hissəsinə görə, bölünməz şərikli müəlliflikdə isə hər birinə bərabər payda bölünür.

Şərikli müəllifliyin yaranması ilə əlaqədar müxtəlif fikir və şərhlərin olduğunu nəzərə alaraq, biz konkret misalda şərikli müəlliflik, bu cür müəllifliyin yaranması, şərikli müəllifliyin şərtləri və sair problemləri mövcud müəllif-hüquq qanunvericiliyi baxımından işıqlandırmağa çalışacağıq.

Tutaq ki, şərhini vermək istədiyimiz konkret misalda müəllif-bəstəkar uzun illərin təcrübəsi və apardığı araşdırmalar nəticəsində yazdığı elmi əsərini müvafiq qaydalara əməl etməklə musiqi dərsliyi kimi çap etdirmişdir. Kitabın tədris prosesi üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, müəllifin ölümündən müəyyən müddət sonra bir qrup müəllif həmin əsəri, onların ifadəsinə görə, «yenidən işləyib əlavələr etmiş, tamamlamış» və mərhum müəllif-bəstəkarın adını da daxil etməklə müəlliflər kollektivinin adı altında təkrar nəşr etdirmişdir. Bu konkret fakt əsasında hər iki nəşri araşdırmaqla yol verilmiş qanun pozuntusunu müəyyən etməyə çalışaq.

Belə fərz edək ki, kitabın müəlliflər kollektivinin adı altında buraxılmış sonuncu nəşri şərikli, yaxud kollektiv əsər, yəni şərik müəlliflər kollektivinin yaradıcılıq əməyinin nəticəsidir.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun 9-cu maddəsinə uyğun olaraq, “İki və ya daha çox şəxsin birgə əməyi ilə yaradılan əsərə müəlliflik hüququ (şərikli müəlliflik) həmin əsərin ayrılmaz, bütöv və ya müstəqil əhəmiyyətə malik olan ayrı-ayrı hissələrdən ibarət olmasından asılı olmayaraq birlikdə şərik müəlliflərə məxsusdur”. Bununla qanunverici nəzərə çatdırır ki, şərikli əsərdən istifadə hüququ şərik müəlliflərin yaradıcılıq payının dərəcəsiindən və əsərin xarakterindən asılı olmayaraq bütövlükdə şərik müəlliflərin hamısına birlikdə məxsusdur. Burada və sonra əsərdən istifadə hüququnun müxtəlif mə`nalarda şərh edilməməsi üçün onun Qanunun 14 (Şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar) və 15-ci (Əmlak (iqtisadi) hüquqları) maddələrində verilən müəllif-hüquq mə`nası əsas götürülmüşdür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Qanun şərik müəlliflərdən hər birinə, iki şərtin olduğu halda əsərin ona məxsus hissəsindən öz istəyinə uyğun şəkildə istifadə etmək hüququ verir.

Birincisi, şərikli əsərin həmin hissəsi digər hissələrdən ayrılıqda müstəqil əhəmiyyət daşıyır, ikincisi, şərik müəlliflər arasındakı razılaşmada başqa hal nəzərdə tutulmamışdır.

Musiqi dərsliyinin şərik müəlliflərin adı altında çıxan sonuncu nəşrində şərik müəlliflərdən heç birinin payı (məsələn, fəsillər üzrə) ayrılıqda göstərilməmişdir, konkret halda şərik müəlliflər arasındakı razılaşma sazişi də olmamışdır. Lakin bu əsərin xarakteri (dərslük) və şəxsi payların göstəricilərinin olmaması belə nəticə çıxarmağa əsas vermişdir ki, əsər müstəqil əhəmiyyətə malik hissələrə ayrılmayan bütöv bir vahid kimi təsnif edilmişdir və məhz bu halda o, özünün dərslük funksiyasını yerinə yetirməyə qadirdir. Sonuncu – ikinci nəşr “yenidən işlənmiş, tamamlanmış və əlavələr edilmiş üçüncü nəşrdir“. Bundan başqa, müəlliflərdən birinin redaktəsi ilə yenidən işlənmiş, tamamlanmış, əlavələr edilmiş və təkrar nəşrə hazırlanmışdır.

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, dərsliyin sonuncu nəşri mərhum müəllifin əvvəllər buraxılmış dərsliyinin birinci nəşrinin yenidən işlənmiş, tamamlanmış və əlavələr edilmiş təkrar nəşridir. Lakin müəlliflər kollektivi dərsliyin bu yeni nəşrini şərikli yazılmış intellektual yaradıcılıq məhsulu kimi təqdim etmişlər, yəni onların fikrincə, (əlbəttə, mərhum müəllif istisna olmaqla) əsərdən istifadəyə hüquqlar bütövlükdə şərik müəlliflərin hamısına məxsus olmaqla bu dərslük mərhum müəllifin əvvəllər çıxmış kitabının əsasında, (müəlliflərin terminologiyası ilə, yenidən işlənmiş, tamamlanmış və əlavələr edilmiş) təkrar nəşrdir.

İndi isə müəllif-bəstəkarın sağlığında onun tək müəllifliyi ilə nəşr olunmuş əsərinin müəllif-hüquq mövqeyindən təsvirini verək və müəllifin ölümündən sonra onun hüquqları üzrə sərəncamçılıq məsələlərinə baxaq.

Qeyd edildiyi kimi, müəllifin haqqında söhbət gedən dərsliyi müəllif işidir. Əsər müəlliflik hüququ ilə qorunan obyektədir və müəllif-hüquq qanunvericiliyinə uyğun olaraq, mərhum müəllifin müəlliflik hüquqları onun ölümündən sonra 50 il müddətində qorunur. Qanunla qorunan müəlliflik hüquqları sırasında təhlilimizin məqsədindən çıxış edərək, şəxsi (qeyri əmlak) hüquqlardan (Qanunun 14-cü maddəsi) müəlliflik hüququnu, ad hüququnu və müəllifin şöhrətinə hörmət edilməsi hüququnu; əmlak (iqtisadi) hüquqlarından isə (Qanunun 15-ci maddəsi) yenidən işləmək hüququnu götürək. Müəlliflik hüququnun mənası şəxsin əsərin müəllifi kimi tanınmaq imkanlarının hüquqi cəhətdən təmin olunmasıdır və buradan da həmin şəxsin bu faktın başqaları tərəfindən tanınmasını tələb etmək ixtiyarı vardır.

Müəllifin bu hüququnun pozulması mümkündür, müəllifliyinin tamamilə, yaxud qismən mənimsənilməsi (plagiat) halı da ola bilər.

Bununla yanaşı, müəlliflik hüququ müəllifə öz adının şərik müəlliflər sırasından çıxarılmasını tələb etmək imkanı da verir.

Qeyd etmək vacibdir ki, müəlliflik hüququ şəxsi hüquq mənasında müəllifin həyatının müəyyən anında yaranaraq və ictimaiyyət tərəfindən tanınaraq, müəllifin ölümündən sonra artıq subyektiv hüquq kimi yox, tanınmaya və müdafiəyə ehtiyacı olan ictimai maraq kimi tanınır və qorunur.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, ad hüququ müəllifə “əsərdən öz adı ilə, təxəllüslə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək və ya bu cür istifadəyə icazə vermək” imkanı verir.

Qeyd edək ki, əsər şərikli müəllifliklə buraxılarkən müəlliflərin hamısının adı göstərilməlidir, lakin müqavilə əsasında, kollektiv əsərin yaradıcıları arasında müəyyən bir şəxsin (şəxslərin) əsərdə xüsusi yaradıcılıq payının olduğunu nəzərə çatdırmaq məqsədi ilə əsər bir və ya bir neçə şəxsin adı altında da çıxa bilər (digər şərikli müəlliflərin adları onların razılığı ilə müqəddimədə və ya başqa yerdə göstərilməklə).

Müəllifin şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ müəllifə öz əsərini cəmiyyətə özünün layiq bildiyi formada açıqlamaqla təqdim etməyə hüquqi əsaslandırılmış imkan verir. Bu hüququn mahiyyətinə əsasən, əsər çap edilərkən, kütləvi ifa olunarkən, yaxud başqa formada istifadə olunarkən müəllifin icazəsi olmadan istər əsərin özünə, istər onun adına, eləcə də müəllifin ad göstəricisinə hər hansı dəyişiklik etmək qadağan edilir. Sadalanan hərəkətlər yalnız müəllifin özü tərəfindən, yaxud onun razılığı əsasında edilə bilər.

Müəlliflik hüququ, ad hüququ və digər şəxsi hüquqlar yalnız müəllifə məxsus olur, başqalarına verilə bilməz, o cümlədən vərəsəlik qaydasında da keçmir. Buna görə də Qanunun 29-cü maddəsinə əsasən, müəlliflik hüquqlarının vərəsələrə keçməsi mahiyyətcə yalnız əmlak hüquqlarının keçməsinə bildirir.

Qeyd edək ki, Qanun müəllifin vərəsələrinə şəxsi hüquqların yalnız qorunmasını, özü də ömürlük, həyata keçirmək imkanı verir.

Müəllifin əmlak hüquqlarından biri-əsəri yenidən işləmək hüququ öz mənasına görə müəllifin öz əsərini şəxsən yenidən işləmək, dəyişdirmək, yaxud başqasına yenidən işləməyə icazə vermək imkanının olduğunu bildirir.

Yenidən işləmək hüququ əsərlərin və yenidən işlənmələrin bütün növlərini əhatə edir. Xüsusi qeyd edək ki, yenidən işlənmə nəticəsində yaradılan əsər törəmə əsər olsa da, müəlliflik hüququnun yeni obyektidir (yeni əsər).

Müəllif-hüquq qanunvericiliyində belə qəbul edilmişdir ki, başqa müəlliflərə əsərin yenidən işlənməsinə icazə verilməsi eyni zamanda yeni yaranan əsərdən istifadə hüququnun da verilməsini bildirir.

Beləliklə, müəllifin ölümündən sonra onun şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları vərəsələrə keçmir (vərəsə yalnız mərhum müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunmasını həyata keçirə bilər), vərəsələrə əmlak hüquqları, o cümlədən əsərin yenidən işlənməsi hüququ keçir. Bunun əsasında, yenidən işlənmənin nəticəsi müəlliflik hüququnun yeni obyektinə olmaqla vərəsənin əsərin yenidən işlənməsinə icazə vermək, yaxud qadağan etmək imkanı olur.

Nəhayət, daha bir vacib məsələni- şərikli müəlliflik və mərhum müəlliflərin əsərlərinin toxunulmazlıq problemini şərh edək.

Qanunun 9-cu maddəsinə (Şərikli əsərlərə müəlliflik hüququ (şərikli müəlliflik) uyğun olaraq, vahid kollektiv əsərin yaradılması ilə bağlı birgə yaradıcılıq əməyi, şərik müəlliflərin hər birinin payının yaradıcı xarakter daşması, həmçinin şərikli müəllifliyin yaranması üçün razılaşmanın olması şərikli müəllifliyin yaranmasının ən vacib şərtləri hesab olunur. Razılaşma anlayışı burada müəlliflərin əsər üzərində birgə yaradıcılıq işi aparmaları üçün qarşılıqlı iradələrini bildirməsi kimi başa düşülür. Hazır əsərin tamamlanması da bu razılaşmanın predmeti ola bilər. Burada başlıca şərt şərikli müəllifliyin könüllü qaydada olması və başqasının müəlliflik hüquqlarının pozulmamasıdır.

Lakin qeyd etmək vacibdir ki, şərikli müəllifliklə bağlı razılaşma da hələ şərikli müəllifliyin yaranması üçün kifayət deyildir, ona görə ki, bu cür müəllifliyin yaranması üçün əsər üzərində birgə yaradıcılıq işinin aparılması tələb olunur.

Birgə yaradıcılıq işi adı altında, əlbəttə, əməyin şərikli prosesi yox, birgə alınmış nəticə nəzərdə tutulur. Yəni şərik müəlliflərin hansı formada işləmələri vacib deyil, əsas məsələ birgə yaradıcılıq əməyinin nəticəsi olan əsərdir.

Mərhum müəlliflərin əsərlərinin toxunulmazlıq problemi müəllif-hüquq ədəbiyyatında çox vacib şərtlərdən sayılır.

Müəllif sağlığında əsərinin mənasının dəyişməsinə, təhrif olunmasına qarşı çıxmaq imkanı verən şəxsi hüququndan istifadə edərək, əsərinə özü hər hansı, o cümlədən ciddi dəyişikliklər edə, yaxud dəyişikliklər aparılmasına icazə verə bilər. Bir halda ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, həmin hüquq vərəsəlik qaydasında keçmir və vərəsə yalnız bu hüququ qoruya bilər, onda vərəsə həmin hərəkətləri edə bilməz. Vərəsə yalnız elmin inkişafı ilə bağlı bu və ya digər məlumatın dəqiqləşdirilməsinə, əsərin müqəddimə, yaxud şərhlərlə və s. təchiz olunmasına razılıq verə bilər. Qeyd edək ki, bu faydalı iş yaradıcılıq xarakteri də daşıya bilər, lakin ancaq redaktor işi sayılır. Üstəlik də, vərəsənin başlıca vəzifəsi əsərin mahiyyətinin və orijinallığının mərhum müəllifin adı altında saxlanmasıdır.

Vərəsənin ona keçən əmlak hüquqlarından istifadə etməklə əsərin yenidən işlənməsinə icazə verdiyi halda isə yenidən işlənmənin törəmə əsər olmasına baxmayaraq, söhbət artıq yeni əsərdən gedə bilər. Bu əsərin mahiyyəti və orijinallığı isə yenidən işlənmə müəllifinin (müəlliflərin) yaradıcılıq təxəyyülü ilə müəyyən edilir.

Beləliklə, şərikli müəlliflik deyilərkən birgə yaradıcılıq əməyi, şərik müəlliflərdən hər birinin yaradıcılıq payının xarakteri və şərikli müəllifliyin yaranması barədə razılaşmanın olması nəzərdə tutulur. Bu isə o deməkdir ki, əsərini əvvəllər tək öz adı altında çap etdirmiş müəllifin ölümündən sonra onun əsəri yenidən nəşr edilərkən, o cümlədən yenidən işlənərkən, tamamlanarkən, əlavələr edilərkən mərhum müəlliflə şərikli müəlliflik mümkün deyildir.

Beləliklə, qeyd edilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, misal kimi göstərdiyimiz musiqi dərslisinin müəllif-hüquq qanunvericiliyinə uyğun buraxılışı iki variantda mümkün olardı:

1) Mərhum müəllif-bəstəkarın adı altında və redaksiya kollektivini göstərməklə, həmçinin kitaba müəllifin vərəsələri ilə razılaşıdırılmış müqəddimə və (ya) giriş sözü, əlavə və tamamlamalar etməklə, əlavələr edilmiş və tamamlanmış təkrar nəşr kimi.

2) Vərəsələrdən icazə alınmaqla, müəlliflər kollektivi tərəfindən yenidən işlənən və nəşr olunan yeni əsər kimi.

Konkret misalda mərhum müəllif-bəstəkarın adının müəlliflər kollektivinin tərkibinə daxil edilməsini onun hüquqlarının pozulması, o cümlədən plagiat faktını pərdələmək məqsədindən başqa cür təsnif etmək mümkün deyildir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, dərsləyin müəlliflər kollektivinin adı altında buraxılan sonuncu nəşrinin mövcud müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması ilə həyata keçirildiyi qənaətinə gəlmək mümkündür.

İndi isə müştərək müəllifliyin yaranması şərtlərinin vacib məsələsi ilə bağlı başqa bir misala baxaq. Mə'lum olduğu kimi, şərikli müəllifliyin yaranması şərtlərindən biri şərik müəlliflər arasında sazişin olması, yə'ni əsər üzərində birgə yaradıcılıq işinin aparılması üçün onların öz iradələrini bildirməsidir. Üstəlik də Sazişin forması və əsər üzərindəki işin hansı mərhələdə olması rol oynamır, daha doğrusu, bu, hazır əsərin tamamlanması və yaradıcı xarakter daşıyan əlavələrin edilməsi də ola bilər. Orası vacibdir ki, şərikli müəlliflik könüllü olmalı, heç kimin qanuni hüquqlarını pozmamalı, eyni zamanda şərik müəlliflərdən hər birinin müəyyən yaradıcılıq işi olmalıdır.

Belə fərz edək ki, bəstəkar ölmüş müəllifin artıq müəlliflik hüququ ilə qorunmayan əsəri üzərində tamamlama işi aparmışdır. Aydındır ki, belə halda onların arasında saziş bağlanması mümkün deyildir, bəs onu orijinalın şərik müəllifi hesab edə bilərikmi? Demək lazımdır ki, Qanuna və məhkəmə praktikasına uyğun olaraq, özgəsinin əsərinə yaradıcılıq payı qoyan şəxs şərik müəllif olmadan öz yaradıcılıq nəticəsinə müstəqil müəlliflik hüququ əldə edir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2000-ci il